

Öz dilində savvaş

İradə Tuncay

Əgər savaş haqqında öz dilində danışmağı bacarmasan, bunu sənə yad dildə anladacaqlar...

Biz yaşda olan insanlar müharibə filmləri ni çox izləyiblər. Bəlkə belə demək də olar - bu filmlərlə böyümüşük. Və mənə elə gəlirdi ki, bu mövzunu tam bilirəm. Uzun illər alman dilini eşidəndə vahimələnirdim. Həm də o vaxtkı fikirlərimdən biri də bu idi: nə yaxşı ki biz müharibə görmədik. Amma valideynlər danışdırdı axı. Aclıqdan, qara kağızların ağlaşından. Sadəcə təsəvvür etmək olardı. Sonra dəyişdi hər şey. Əfqanıstan oldu. Amma sink tabutları nəzərə almasaq yenə uzaqda qaldı. Və bir gün gəldi düz qapımızın ağzına savaş. Kino yox. Həqiqi savaşı. Gördük. Və gördükümü? Yaşadıq. Dərk etdikmi? Ağrısı hamıya dəysə də lokal qaldı. Sanki bizdən xəbərsiz bir anestezioloq keyləşdirdi bu dərdi. Dərk edə bilmədik.

Zaman-zaman təkrar baxdığım filmlər çox olub. Deyim ki reyting anlayışım sabit deyil. Ola bilər nə vaxtsa baxdığım bir filmi sonra bəyənəməyəm. Amma yaddaşımda qalan elə səhnələr də var ki hər yaşda məni ağladır. Müharibə ağladır. Hər yerdə və hər zaman.

Müharibə filmləri kinematografin ən çox mürciət etdiyi janrdı və həm də ən çox xərc aparan janrdı. Kütləvi səhnələrin, döyüş səhnələrinin, son illərdə isə mürəkkəb kompüter effektlərindən istifadə olunan bir sahədi. Müharibə bütün öyrəşdiyimiz, adət etdiyimiz, məişətimizin bir parçası olan nələrsə sıxışdırıb çıxarır gündəlikdən. Burda bircə prioritet var - sağı qalma, yaşaya bilmək.

Belə bir cərəyan da olub orta əsrlərdə - yalınayaqlar. Həyatın bütün nazı-nemətindən imtina edən, askət, dərvişanə yaşayan rahiblər hərəkatı. Onlar Bibliyadakı bir sitata əsaslanırdılar - **Rəbbim Musa Peyğəmbərle söhbətində dedi ki, ayağındakını çıxar, çünki ayağını qoyduğun bu torpaq müqəddəsi...**

Həmin təlimi kilsə lənətləmişdi. Təbii bütün dinlərin sonrakı dövrlərdə bir siyasi söykənəcəyi olur, ilkin mənasından uzaqlaşmağı olur. Amma mahiyyət belədi - həmin insanlar müqəddəs bilirdilər yer üzünü. Ayaqyalın gezirdilər.

Bakı -2016 İlk kadrlar Bakı buxtasından bir panoram, Şəhidlər Xiyabanına keçid. Kölge insandan böyükdü. Səhər vaxtında deməli. Yalın kişi ayaqları, aram addımlar. Mərmər pillələrlə yuxarı qalxır, 5 yaşlı bir qızıçığazın məzarı önündə bir anlıq dayanır. Məzarın üstündə təp-təzə ayaqqabılar qoyulub, qırmızı rəngdə. Ad-dımlar davam edir və indi də bir kişi məzarı

önündə dayanır... Sonra enir pillələri və uzaqlaşır.

Bakı -1993... Bir qadın əlində ayaqqabı qutusu (üstündə Türk Kızılayı yazılıb) aramla irəliləyir. Qadının qatunu necə tutduğunu diqqət çəkir. Bu məkanda hər tərəfdə köhnə, təzə ayaqqabılar səpələnib, bunlar əsgər çəkməsi geyinib müharibəyə gedən oğlanların (həlak olduqlarını düşünürəm) ayaqqabılarıdır. Plan dəyişir və başqa məkanda uşaqlar öz aralarında ayaqqabılarla oynayır. Balkonlardan da ayaqqabılar asılıb. Bəziləri də taykeş

İlk baxışda yorucu görünə bilər bu kadrlar. Səbr edək. Bir az aralıda uşaqlar üstündə "Qarabağ" yazılmış topla futbol oynayır. Hərəsinin əynində bir ölkənin adı yazılmış mayka var. Film ilk kadrlardan rəmzlərlə danışdığından burda ATƏT-i görmək çətin deyil. Bir uşaq da kənarda bu oyunu izləməkdədi. Topu ayaqlarına altına qoymuş iki uşaq isə üzbuüz dayanıb dalaşmağa hazırlaşır - biri yuxarıdan, ironik baxır, biri əsəbi. Ayırılır onları. Və uzaqdan həsrətlə oyuna baxan uşaq anasının onu laylağaına - Həsərət, gəl evə - hiddətlə ayağını yerə çırpır. Həsərətdi uşağın adı. Uşaqlar meydanın uzaqlaşır, topu uşağa verirlər. Qarabağ topu qoltuğunda gedir anasının çağırdığı yerə. Balaca bir oğlan üzünü divara çevirib, yerdən otub mürğüləyir. Arada titrəyir də. Sanki top səsləri eşidir yuxuda. Qapının ağzında bir oğlan arxası kameraya, ayağında böyük ayaqqabılar dingildəyir. Yəqin bu uşaq elə ömrü boyu ayağına olmayan yerlərdə dingildəyəcək adamlara arxasını çevirib... Girəcəkdə lövhə asılıb: 2 nömrəli oğlan yataqxanası. Miskin, fəqir bir yataqxana. Bu artıq Qarabağ üçün böyüyən ikinci nəslin rəmzidir.

Ana oğlunu gözləyir otaqda. Otaq uçuş-sökük xaraba bir otaqdı. Divarda isə Milli Qəhrəmanların portretləri sıralanıb. Xaraba otaq və bu qədər qəhrəman. İlk kadrlarda gördüyümüz balaca qızıcığaz və kişinin portretləri də var burda. Ana qutudakı təzə ayaqqabıları göstərir uşağa:

- Ana, sənə deməmişəm bura evimiz demə?

(Bu, mənə görə bu sözsüz, həm də dil açib danışan kadrlarla zəngin filmin qırmızı xəttidir... Bu xaraba deyil bizim evimiz... Deyil!!!)

Ana cavab verir:
- İşdə dedilər BMT axşam qərar verib... Qayıdacağıq....

- Evimizə qayıdanda geyinərəm... Ana, bəs sən deyirdin Allah bu zülmü yerdə qoymaz? BMT Allahdan böyükdü?

Gəl bu suallara cavab ver... **Bir küncə sıxılmış ana üzünü divardan asılmış şəkillərə tutur və bəlkə Allaha da verir bu sualı? Rejissor anlatmasdı bu kadrlar - rəssamların çəkdiyi ikona təsvirlərindəki Müqəddəs Məryəm və çarınıxdakı Həsərət İsanı xatırladı. Deməli, aqlibəti məlumdu bu uşağın da, ana-**

nın da...

Və sonra yenidən günümüzə dönüş - Şəhidlərdən uzaqlaşan yalın ayaqlar sıra ilə divardakı lövhələrin yanından ötür. Lövhələrin üzərindəki ox işarələri əks istiqaməti göstərir. Ora getmə!!! Amerika səfirliyi də, Fransa səfirliyi də, Rusiya da, İran da deyir ora getmə!!! Yol ayırıcında böyük bir "STOP" işarəsi də qoyulub. OLMAZ!!! Amma ayaqlar gedir. Yalın ayaqlar. Boynundan isə həmin o ayaqqabılar asılıb. Uşaq ayaqqabıları. Geyilməmiş, təzə, evlərinə qayıdanda geyinəcəyi ayaqqabılar. İllər keçib... Ayaqqabılar təzə qalıb... Oxlar isə əks tərəfi göstərir...

Və kulminasiya - ev saymadığı evin divarından asılmış əsgər geyimi, yerdə isə əsgər çəkmələri. Panoram kadr yerdə sıralanmış təzə ayaqqabıları göstərir. Əsgər çəkmələrini geyinir yalın ayaqlar. Deməli, ümid bu çəkmələrdə - onlar aparacaq onu evlərinə... Divardan toy kostyumu asılır - ana asır onu, yenə təzə ayaqqabıları cütləyib qutuya qoyur. Künc...

Döyüş yalnız qırmızı atəşin yanıt sönməsiylə göstərilir. Və bəlkə fantastik görünə biləcək bir epiloq.

"İllər sonra Xankəndi" yazılır titrlərdə. Əldən düşmüş ana irəliləyir, sanki zorla, nəşə daşıyır-mış kimi... Getdikləri küçə - Həsərət küçəsidir.

Plan dəyişir... Ana əli arabasını itələyir... Arabadakı adamın boynundan (həm sinəsindən, həm də kürəyindən) ayaqqabılar asılıb yenə. Bu dəfə həm uşaq, həm də böyük ayaqqabıları. Geyilməmiş, təzə ayaqqabılar. Nə uşaq ola bilməyən, nə də böyük ola bilməyən Həsərət ayaqqabıları. Qırmızı lentlə qarşısı kəsilmiş bir binanın önündə dayanırlar. Başından şüürsüz yaylığı çəkir başına qadın. Müqəddəs bir yerə

gəlmiş kimi. Ana əlil arabasındakı təzə ayaqqabıları həmin binanın qapısından asır. Bura "Geyilməmiş ayaqqabılar muzeyi"di. Muzey Milli Qəhrəman Həsərət adını daşıyır. Və bundan sonra kamera sanki axsamağa başlayır... İri planda ayaqları olmayan əsgər geyimli şəxs görünür - üzü yox, sadəcə bədəni... Ana arabadan aralanıb pilləkənlərin üstündə oturur. Oğluna baxır və sonra oğlanın əl hərəkətlərindən həm də gözələrinin də görmədiyini anlayırsan. Son kadrlar ananın ayaqları və arabasının təkərləri... Bu onların dramıdır - ananın və oğlun. Müharibə bitmə də, Xankəndində Həsərət küçəsində

düyü hər mizanda, sözsüz kadrlarda əzablı, iz-tirəblı baxışlarıyla Anna Manyanini xatırladı mənə. İfadəli, dərin, sakit. Xalqdan olan biri. Bəlkə necə görünəcəyi qorxusunun olmadığını hiss etdim onda da. Əlləri də sanki bir başqa aktyor idi. Əllər də ustad sənətkar həssaslığı ilə təsvir edirdi qadının faciəsini. Müharibə gerçəyi vardı onlarda. Gözlər və əllər. Qərİbədi oğlanın ayaqları və ananın əlləri. Bu idi faciəni təsvirlə çatdıran...

Balacanın (Dəniz Həsənov) oyunu təsir, ovqat yaratmadı mənə. Ola bilər subyektivəm.

Rejissor nə fikirləşir-fikirləşsin, filmin ideyabədii həllini, istiqamətini, ifadə traktovkasını, kompozision, koloristik həllini, baxış bucağını, rakursları, işıqlandırmanı düzgün verə bilməse film alınmayacaq. Şərtlər çoxdu - ssenari üzərində iş, personajların portret xarakteristikası, natura seçimi, eskiz və dekorasiyaların təsdiqi. Kameranın sağamı, ya solamı hərəkatı... Gedişmi, dönüşmü? Hər halda, mən filmde uğurlu bir kamera baxışını gördüm.

Musiqi isə lap mistikadı. Rus bəstəkarı Vyaçeslav Şulginin bizim muğam ladlarından belə istifadə eləməsi maraqlı gəldi mənə. Kinoda musiqi- ideyanı izah edən, tamaşaçıya çatdıran ən vacib komponentlərdən biridir. Təsviri gücləndirən önəmli elementdir. Xüsusən də dialoqların azlıqda olduğu yerdə musiqi faktorı daha çox yer tutur. Şulginin musiqisi hadisə və obrazların dinamikasını, ritmikasını tuta bilib. Həm kadrdaxili, həm də kadrarxası planlarda yerinə otura bilib. Və filmin konsepsiyasına, ideyasına, emosiya və dramatikimin ifadəsinə uğurla xidmət edib deyə düşünürəm. Paralelizm yarada bilib.

Sənətdə kamera anlayışı var - kamera orkestri, kamera teatri, kamera kinematografiyası və sairə... Kinoda müəllifin birbaşa sözünü leytmotiv kimi çatdırır belə filmlər. Hadisələrdən çox insanlar haqqında danışır. Və adətən ilk işlərində nəzərə çarpır çox tanınmış rejissorların. Kino dilində, eksperiment, ştamplə və kütləvilikdən uzaq dildə danışır. Böyük büdcəli olmur, amma Yeni Dalğa cərəyanının filmlərini xatırlasaq bunu böyük kino anlayışından uzaq tuta bilərik. Müəyyən çərçivə, məhdud məkan daxilində insan dramı, flashback-dən təkən olaraq

hadisə yaratmaq ağır zəhmətdir. Hər hansı bir işin süjet və psixoloji məqamları dar, kiçik müstəvidə göstərə bilməyi rejissor və operator ustalığı deməkdir. Kamera filminde hər bir detal önəmli, gözəndən qaçmır. Tamaşaçı operatorla birgə izləyir kameranın hərəkətini və rejissorun kino dilində dediklərini anlayır. Bu çətin dildi, illüstrasiya deyil. "Geyilməmiş ayaqqabılar" kamera filmidir. Burda görməyə öyrəşdiyimiz böyük batal səhnələr, kütləvi səhnələr yoxdu. Həcmi də çox deyil - cəmi 45 dəqiqə. Amma hər dəqiqəsi ağır, əzab, faciə dolu. Rejissorun diliyənən, kadrların, səhnələrin diliyənən nəql olunan.

Əgər savaşı haqqında öz dilində danışmağı bacarmasan, bunu sənə yad dildə anladacaqlar... Yuxarıda yazdığım bu fikrimi təkrarlayıram. Deməli, mütləq danışmaq lazımdır. Həqiqəti demək lazımdır. Və həqiqəti naturalizmlə qarışdırmadan danışmaq lazımdır. Avtomat lüləsindən çıxan parıltını, tankların tırtılma qarışmış insan cəsədini göstərmədən də olar bu həqiqəti demək. Rejissorun ustalığında asılıdır. Rejissorun nə dediyindən... Səni yolundan sapdıra da bilər, ekrana bağlaya da bilər. Böyük mənada ekran gerçəkliyin ekranı. Rza Rza-yəyin kino dili haqqında maraqlı fikirləri var: **"Kinonun özünəməxsus dili var. Müasir dövrdə kino sənətində söz dramaturgiyasından az, təsvir dramaturgiyasından daha çox istifadə edilir. Necə ki Mövlanə söyləmişdi: "Gözün bir anda gördüyünü dil yüz il söyləyə də, anlada bilməz!" (kino ilk yarananda səs-siz olub). Bu da ona görədir ki, fərqli dillərə, düşüncələrə mənsub olan tamaşaçılara təsir edə bilsinlər. Kino dərk edəndə də, etməyəndə eyni təsir edir. (Dərk edənin şüuruna, dərk etməyənin şüuraltına).** Kino insanlara daha çox rəsonal olaraq yox, irrasional olaraq təsir edir. Bu təsirin nəticəsində alt qatda gedən irrasional proses yuxarı qatda gedən şüurlu təfəkkürü müəyyənləşdirir. (Şüur altında toxum yerləşdirilir, bir müddətdən sonra şüurda meyvəsini dəririrlər).

Bu gün kino Azərbaycanca danışmalıdır. (Necə ki böyük Üzeyir Hacıbəyov musiqini Azərbaycanca danışdırdı.) Söhbət dialoqların Azərbaycan dilində olmağından getmir. Film dialoqlardan yox, epizodlardan ibarətdir. Film süjetlərin və epizodların ardıcılığı və vəhdətidir. Kino daha çox gözün, üzün, əlin, rəngin, geyimin, detallın dili ilə danışır. (Necə ki xarici filmlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi heç də bu filmlərin Azərbaycanca danışması deyil.) Filmde sözdən çox bu dillər danışır, səs-səmirsiz. Filmde mesajlar cəmiyyətə daha çox bu dillərlə verilir, ötürülür.

Kinoda rejissor quruluşundan, aktyor oyunundan tutmuş, montaj təfəkkürü, (montaj sıxlaşdırılmış fikir daşıyır) hər şey Azərbaycanca ifadə olunmalıdır. Bu ifadə bizim filmlərə dünyada marağı artıracaq. Dünyanı daha çox bizim nə çəkdiyimiz (düşündüyümüz) maraqlandırır, onları yamsılamaq, təkrar etmək yox". Bu sözləri yazanda Rza hələ rejissor kimi kameralardan çox uzaq idi. Bu film ilk işidi onun. Mən uğurlu sayıram. Kinoşünas deyiləm, iddialı da deyiləm. Amma yaxşı tamaşaçıyam

Öz dilimizdə baxdım bu filmə. Bu savaşa... Amma hamı anlayacaq bu dili. Bu savaşı.